

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.2>

МОРАЛЬ, ДЕМОКРАТІЯ, ГЛОБАЛІЗАЦІЯ І ПРАВО

Вовк В.М.,*професор кафедри теорії та історії держави і права**Хмельницького університету управління і права**імені Леоніда Юзькова*

ORCID: 0000-0002-0588-2095

e-mail: prazett@ukr.net

Вовк В. М. Мораль, демократія, глобалізація і право.

У статті розкривається взаємозв'язок таких мегатрендів сучасності як глобалізація і демократія, які проголошуються благом в частині створення особливих можливостей для кожної країни, соціальної спільноти, окремої людини. Глобалізація першопочатково розумілася як винятково економічний феномен сьогодні охоплює практично усі сфери людської діяльності, сьогодні її можна розглядати як множинні процеси і тенденції становлення єдиного планетарного простору, який передбачає інтеграцію держав і їх населення в усіх сферах суспільного життя (економіку, державне управління, політику, культуру, право, мораль). Показано, що глобалізація як «вестернізація» в сучасному її варіанті сприяє поширенню демократичних цінностей та інститутів, спонукає до змін в ціннісно-нормативних системах суспільств і світобачення, має суттєвий вплив на норми суспільної моралі і права. Особливості сучасних глобалізаційних процесів обумовлюються швидким розвитком і доступністю для населення ІТ-технологій, мобільністю сучасної людини, формуванням нових цінностей постмодерністського суспільства, які пов'язані із соціетальними змінами.

В статті доводиться, що глобалізація та усі її супутні процеси можуть мати місце лише в тих суспільствах, які прагнуть його самі. Штучне насадження демократичних цінностей, моральних і правових стандартів можливе за умови постійної зовнішньої підтримки, фактичне прийняття та їх реалізація в житті має місце за підтримки населення і влади кожної окремої держави. Біполярність сучасного світу представлена державами, які сприймають глобалізаційно-демократичні цінності, і державами, які відстоюють власну самобутність, традиційність. Тому важливим є врахування особливостей сучасних світоглядних орієнтацій кожного актора (держави, суспільства) і добровільності учасників глобалізаційних процесів щодо створення над-державних структур, а також добровільного прийняття норм-стандартів у врегулюванні суспільного життя.

Ключові слова: глобалізація, право, мораль, норми моралі, моральні цінності, демократія, демократичні цінності, постмодерністські цінності, нормативно-регулятивні системи, глокалізація.

Vovk V. Morality, democracy, globalization, and law.

The article reveals the interrelationship of such modern megatrends as globalization and democracy, which are declared a blessing in creating special opportunities for each country, social community, and individual. Globalization was initially understood as an exclusively economic phenomenon, today it covers almost all spheres of human activity, today it can be considered as multiple processes and trends in the formation of a single planetary space, which involves the integration of states and their populations in all spheres of social life (economy, public administration, politics, culture, law, morality). It is shown that globalization as "Westernization" in its modern version contributes to the spread of democratic values and institutions, prompts changes in the value-normative systems of societies and worldviews, and significantly impacts the norms of social morality and law. The features of modern globalization processes are determined by the rapid development and availability of IT technologies for the population, the mobility of modern people, and the formation of new values in postmodern society, which are associated with societal changes.

The article proves that globalization and all the processes accompanying it can take place only in those societies that strive for it themselves. The artificial planting of democratic values, and moral and legal standards is possible under constant external support, their actual perception and implementation in life takes place with the support of the population and the authorities of each state. The bipolarity of the modern world is represented by states that accept globalization-democratic values and states that defend their own identity and traditionality. Therefore, it is important to take into account the peculiarities of modern worldview orientations of each actor (state, society) and the voluntariness of participants in globalization

processes regarding the creation of supra-state structures, as well as the voluntary adoption of norms and standards in the regulation of social life.

Key words: globalization, law, morality, morality norms, moral values, democracy, democratic values, postmodern values, regulation systems, glocalization.

Постановка проблеми. Особливістю часу, в якому ми живемо є те, що на земній кулі практично не залишилось спільнот, невтягнутих в глобалізаційні процеси. Як зауважує Т. Андрущенко, «нині, коли світ став єдиною глобальною цивілізацією, будь-який народ, будь-яка країна є її складовою частиною» [1]. При цьому домінуючим у глобалізаційних процесах є надбання європейської культури (північноамериканська культура трактується нами як младоєвропейська культура), звідси і часте використання поняття «вестернізація» як синоніму глобалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Серед вітчизняних науковців різні аспекти взаємодії права, моралі, глобалізації і демократії досліджували такі вчені, як Т. Андрущенко, Ю. Гальонкіна, В. Зубов, Л. Кривега, Ю. Турянський, та багато інших.

Мета статті – показати тісний взаємозв'язок між процесами глобалізації, поширенням демократичних цінностей та змінами у нормах суспільної моралі і права.

Виклад основного матеріалу. Глобалізаційні явища мають місце у всіх сферах людського життя, зокрема і в повсякденності. Цими глобалізаційними явищами можуть бути як речі щоденного вжитку (пресловутий денім і пісні Бітлз), так і явища у правовій, політичній, економічній сферах. Глобалізація як тенденція зближення і тотального взаємообміну є способом конструювання єдиного планетарного простору, а відтак впливає на появу нових цінностей і корелює нормативні системи (зокрема право і мораль), уідноманітнює продукти і товари, зміщує акценти у світосприйнятті, сприйнятті себе та Іншого тощо. На думку Т. Андрущенко, «у формуванні моралі та моральних пріоритетів світу, в якому відбуваються процеси глобалізації, немінучі переваги отримують ті моральні стандарти, норми і цінності, які прийняті в економічно та інформаційно розвинених країнах» [1].

В ретроспективі видається, що глобалізація має хвилеподібну форму: перша хвиля глобалізації була перервана Першою світовою війною і характеризувалася неакцентуванням уваги на зв'язку між політичними режимами та розвитком економічних взаємин, оскільки на політичній карті світу існували колоніальні системи і були інші «стандарти демократії» порівняно з теперішнім часом; друга хвиля глобалізації, розпочалась з середини 1980-х і яка демонструє

прагнення різних політичних режимів знаходити можливості для взаємної довіри [2]. Експорт ідей, поглядів, форм політичного правління та елементів управління сьогодні не зустрічає опору, швидше, носить безперешкодний характер. Прийняття єдиних стандартів життя кожною державою стає запорукою одержання нею членства в клубі сучасних, прогресивних, демократичних держав. Процеси стандартизації та уніфікації сьогодні інтенсифікуються за рахунок швидкого розвитку ІТ-технологій («глобалізаційні процеси, завдяки новітнім технологіям, створили майже безмежний соціальний простір, принаймні, у віртуальному вимірі» [3]) та тотальної мобільності сучасних людей («мобільність стала однією із найважливіших характеристик сьогоденного менталітету європейця, вона є провідною детермінантою сучасної суспільної динаміки, через яку дається онтологія сучасного буття людей, інформації, речей, капіталу тощо, а масштаби цього феномену набувають все більшого характеру» [4]) і зримими наслідками цих процесів є не лише зміни у публічних та політичній сферах, але і у сферах моралі, права та естетики. Варто зауважити, що попри усі вигоди, які несуть в собі глобалізаційні процеси, все ж зберігається ризик їх шкідливого впливу. При цьому спостерігаються уніфікаційні тенденції у світосприйнятті, розумінні себе та Іншого, облаштуванні економічного і політико-правового життя тощо. Але слід мати на увазі, що поряд з глобалізаційними явищами завжди мають місце явища глокалізації, які і забезпечують самобутність та ідентичність народу, нації: «загальноприйнятою цінністю в європейській культурі є ідентичність як «різноманіття в єдності» [3].

Основним глобалізаційним чинником сьогодні є демократія в її широкому розумінні. Демократія не як форма правління, а як принцип соціального устрою, заснованого на принципах рівності, справедливості, політично-громадянської активності і рівноправ'я, які конкретизуються комплексом прав і свобод людини та ступенем їх захищеності. Все це стає реальністю за утвердження моральних цінностей, які притаманні демократичному суспільству, а «під впливом пропаганди людина переходить до адаптивних і компенсаторних дій, які б узгодили її світогляд із поточною дійсністю» [3]. Демократія як суспільний ідеал, як форма політико-правового життя, як умова реалізації здібностей і можливостей окремого індивіда сьогодні є основним глобалізаційним меседжем, а також дієвим інструментом впливу на громадську думку і на держави.

Сучасні демократичні цінності тісно пов'язані з нормами суспільної моралі, водночас останні зазнають змін під впливом глобалізаційних процесів і нового культурно-історичного періоду розвитку – постмодернізму, результатом чого є поява но-

вого типу особистості. Така особистість наділена почуттям власної гідності, мобільна, толерантна, відповідальна за прийняті рішення (як в особистому, так і публічному житті), здатна до вирішення динамічних життєвих ситуацій, актуалізуючи широкий спектр специфічних навичок; здатна до міжкультурної комунікації; уміє мислити у термінах толерантності, дистанціюючись від будь-яких проявів дискримінації; здатна до саморефлексії; екзистенціальної відкритості [5, с. 6-7], прагне свободи вираження та активної політичної участі. А тому превалюючими стають «цінності постмодерну, які несуть в собі низку різних соціоетальних змін, від рівноправ'я жінок до демократичних політичних інститутів і занепаду державно-соціалістичних режимів» [6]. Сьогодні виявляються залежності між макрорівневими характеристиками (стабільна демократія) і мікрорівневими – наявність довіри, терпимості [6].

В сучасному глобалізованому світі відбувається «тиха» революція в нормах суспільної моралі, яка так само «тихо» спричиняє зміни в національних системах права. Зокрема це стосується традиційної системи норм суспільної моралі та четвертого покоління прав людини. Як зазначає Ю. Туровський, юридично можливим сьогодні є: визнання матір'ю не тільки жінки, яка народила, але й іншої, навіть генетично сторонньої особа; «матір'ю дитини може бути її бабуся або тітка; генетичними батьками дитини можна стати навіть через десятки років після фактичної біологічної смерті; можливість вибрати стать дитини, її фізіологічні характеристики; можливість стати батьками в досить зрілому віці...; клонування біологічних істот... та їх органів; поживання генно-модифікованих продуктів; одностатеві шлюби; шлюби з неживими предметами чи явищами; шлюби з самим собою» [7]; самовласності тіла тощо. Подібну точку зору розділяє і Р. Інглхарт, який доводить, що в сучасному глобалізовано-постмодерновому світі (зокрема, і в його європейськоорієнтованій частині) відбулися суттєві зміни у сфері норм суспільної моралі: відхід від жорстких норм, які врегульовували сферу сексуальної поведінки і сімейні відносини. Це виражається у можливості вільного вибору статевої поведінки, народження дітей поза шлюбом, терпимості щодо гомосексуалізму [6], толерантності. Вперше категорія «толерантність» у правовому полі зазвучала лише в кінці ХХ століття. Трапилося це 16 листопада 1995 року, коли на двадцять восьмій сесії Генеральної конференції ООН з питань освіти, науки і культури в Парижі було схвалено «Декларацію принципів толерантності». В тексті цього документу толерантність проголошується необхідною умовою миру та соціально-економічного розвитку всіх народів, важливим принципом суспільства. Толерантність визначається як «поважан-

ня, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості; єдність у розмаїтті; те, що уможливує досягнення миру, сприяє переходу від культури війни до культури миру»; «толерантність – це не поступка, по-блажливості чи потурання. Толерантність – це, передусім, активна позиція, що формується на основі визнання універсальних прав і основних свобод людини. Толерантність у жодному разі не може бути виправданням посягання на ці основні цінності. Толерантність повинні виявляти кожна людина, групи людей та держави» [8]. Знаковим є те, що толерантність в цьому тексті немає правового акценту, вона проголошується умовою, фактором, контекстом для самореалізації суб'єкта (і колективного зокрема – культури, народу тощо). Пізніше «толерантність» стане затертою монетою для усіх напрямів суспільствознавства та гуманітаристики. Толерантність сьогодні, завдяки глобалізаційним процесам, втратила суто моральний статус, набувши правового оформлення. Толерантність як вимога, яка закріплена в юридичних документах, є застережним засобом-інструментом, направленим на вимогу дотримання прописаних алгоритмів поведінки у тих випадках, коли у суспільстві не працює толерантність як моральна цінність, оскільки «...де в гру вступають зовнішні стосунки з іншими особами, де людина своїми діями втручається у правову сферу іншої людини, держава може і повинна виступити зі своїм правом» [8, с. 512].

Толерантність сьогодні, за змістом та технічними функціями, тісно пов'язана з політичним. На сучасному етапі це виявляється у політичних курсах держав з урахуванням глобалізаційних процесів, зокрема це представлено і в реаліях нинішньої України: «Європейська спільнота створила узагальнений образ, який хоче бачити в державах-членах Європейського Союзу. Союз заснований на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства закону і поваги прав людини, в тому числі права осіб, що належать до меншин. Ці цінності є спільними для держав – членів, в суспільстві, в якому переважають плюралізм, недискримінація, толерантність, справедливість, солідарність і рівність між жінками і чоловіками» [9].

Попри усі намагання демократичної європейської спільноти поширити саме європейські зразки і стандарти облаштування соціального життя на весь світ, все ж спостерігається «біполярність» в цьому питанні. Йдеться про наявну розбіжність між європейською і неєвропейськими моделями співжиття. Ці моделі мають власні стандарти і норми поведінки, містять уявлення про устрій соціального життя і форми правління тощо. Неєвропейські моделі відстоюють ідею самобутності, традиціоналізму, часто ґрунтуються на релігійних

принципах, мають місце в авторитарно-тоталітарних або псевдо-демократичних державах. Для прийняття демократичних цінностей, ефективної роботи демократичних інститутів, відповідних змін в нормах суспільної моралі і права замало лише проголошення курсу на інтеграцію та глобалізацію, використання та споживання імпортованих товарів і послуг, потрібна готовність влади і населення прийняти певні стандарти і змінити власне світосприйняття. Зміни у світосприйнятті, а відтак і у всьому ціннісно-нормативному комплексі суспільства є повільними, вони є еволюційними за своєю природою, а не революційними, потребують «мовчазної» згоди більшості населення. Саме це є одним із пояснення невдалих спроб насадження демократичних цінностей в Афганістані і швидкої перемоги талібів (що стало катастрофою демократії в окремо взятій державі), які після приходу до влади проголосили: «Демократичної системи взагалі не буде, оскільки вона не має жодної бази у нашій країні. Ми не будемо обговорювати, який тип політичної системи повинні застосовувати в Афганістані, тому що це зрозуміло. Це закон шаріату, і все» [10]. «Катастрофа демократії» в Афганістані стала результатом відсутності «мовчазної» згоди більшості жителів держави: попри усю західну допомогу «країна й надалі перебувала під впливом племінних та релігійних вождів, за межами столиці люди продовжували жити у політичній та соціально-економічній ситуації, тотожній середньовіччю» [11]. Приклад Афганістану не повинен слугувати розчаруванню і приводом для відмови від глобалізації і демократії, але має бути засновком для прийняття рішення про відмову від «від «прогресорства», тобто спроб штучного нав'язування цінностей західного світу у тих спільнотах, які цього не прагнуть» [11]. Багаторічні дискусії між представниками вестернізованих держав і держав-традиціоналістів (найперше їх ісламської частини) в частині поширення демократичних цінностей, захисту прав людини чи рівності теж є підтвердження тези про те, що глобалізація, насправді не є планетарним явищем, в широкому сенсі.

Висновки. Все ж слід мати на увазі, що глобалізація як тенденція уніфікації і стандартизації суспільного життя передбачає вплив на держави у підвищенні економічних показників і зростання добробуту населення, а супутніми її впливами є поширення демократичних цінностей та інститутів, зміни в суспільній моралі і чинному праві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрющенко Т. Ціннісні характеристики поняття «демократія» як ідейно світоглядної основи в контексті творення міжкультурного політичного діалогу. URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/16_2018/16_2018.pdf.

2. Козюк В. Глобалізація та демократія: тернистий шлях взаємозв'язку. URL: <https://voxukraine.org/globalizatsiya-ta-demokratiya-ternystyj-shlyah-vzayemozv-yazku>.
3. Зубов В.О., Кривега Л. Д. Соціальна турбулентність як підґрунтя змін у світоглядних настановах сучасної людини. Актуальні проблеми філософії та соціології. 2015. Вип. 8. С. 66-68. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprfc_2015_8_20.
4. Гальонкіна Ю.С. Світоглядні детермінанти сучасної вітчизняної юридичної освіти. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/browse/author?scope=54c22494-7cef-4891-89a9-36eb61d88b64&value=Halonkina,%20Iuliia&bbm.return=7>.
5. Свириденко Д.Б. С 24 Академічна мобільність: відповідь на виклики глобалізації: монографія. К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2014. 279 с.
6. Inglehart R., Welzel C. Modernization, cultural change, and democracy: the human development sequence. New York: Cambridge University Press. 2005. 93 p. URL: https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/5171748/mod_resource/content/0/Modernization%20cultural%20change%20and%20democracy%20the%20human%20development%20.
7. Турянський Ю. Права людини нового покоління: суспільна мораль VS людська гідність. URL: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/35/pdf/pp-2019-35-01.pdf>.
8. Декларація принципів толерантності. URL: <https://don.kyivcity.gov.ua/files/2014/2/10/Deklaracija-tolerantnosti.pdf>.
9. Історія європейської ментальності /За ред. Петера Дінцельбахера. Львів: Літопис, 2004. 720 с.
10. Гапуненко А.В. Толерантність як критерій вступу до Європейського Союзу. Європейська інтеграція в контексті сучасної геополітики : зб. наук. ст. за матеріалами наук. конф., м. Харків, 24 трав. 2016 р. Харків, 2016. С. 296–301. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/11254>.
11. Гулійчук Д. Ніякої демократії, тільки шаріат: таліби розповіли, як керуватимуть Афганістаном. URL: <https://tsn.ua/svit/niyakoyi-demokratiyi-tilki-shariat-talibi-rozpozvili-yak-keruvatimut-afganistanom-1849324.html>.
12. Редько В. Чому впав перед талібами Кабул і чому росіянам ніколи не взяти Київ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3550938-comu-vpav-pered-talibami-kabul-i-comu-rosianam-nikoli-ne-vzati-kiiv.html>.